

М. В. АПОСТОЛ, здобувач Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, Київ

ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ АКАДЕМІКА А.О. САПЕГІНА ЯК СКЛАДОВОЇ ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ

В статті представлено результати вивчення стану історико-наукового дослідження життя та діяльності видатного вченого у галузі генетики і селекції рослин із світовим ім'ям – Андрія Опанасовича Сапегіна. Відображена його наукова діяльність та роль вченого у діяльності Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії. Показано значення наукового доробку А. О. Сапегіна у становленні та діяльності Одеської селекційної станції.

Ключові слова: А.О. Сапегін, історіографія вчених, генетика рослин, селекція рослин, сорти пшениці.

Вступ. Біографічні дослідження покликані сприяти відродженню історії і культури України в портретах її видатних діячів. Тому є потреба, відтворюючи історію в сучасних умовах національного відродження, проаналізувати і об'єктивно оцінити внесок кожної окремої особистості у розвиток аграрного сектору нашої держави.

Виходячи з даної позиції, з'являється необхідність дослідити життя та наукову діяльність видатного вченого у галузі генетики і селекції рослин із світовим ім'ям – Андрія Опанасовича Сапегіна, адже він був активним організатором та одним із піонерів генетичних досліджень і селекційної роботи на основах науки про спадковість, невтомним пропагандистом генетичних методів селекції в СРСР та УРСР. Внесок вченого в біологічну науку є значним і різностороннім. Його дослідження щодо ряду питань ботаніки, генетики, фізіології розвитку рослин, селекції та методики польових дослідів являються класичними. Талант видатного вченого поєднувався в ньому з виключними науково-організаційними й педагогічними здібностями.

Основні наукові роботи вченого присвячені дослідженню індивідуального розвитку сільськогосподарських рослин, генетичному і цитологічному ходу розщеплення в міжвидових гібридів м'якої і твердої пшениць. А.О. Сапегін розробив теорію органогенезу, основні положення якої увійшли, як розділ, в методику біологічних досліджень сільськогосподарських культур. Одним з перших в світі вчений застосував іонізуюче випромінювання для отримання штучних мутацій у зернових культур, а також використав їх у селекції, започаткувавши, таким чином, нову галузь знань – радіаційну селекцію. Він застосував метод варіаційної

статистики для оцінки точності результатів дослідження в біології і агрономії, створив нові, широко відомі високопродуктивні сорти озимої пшениці Кооператорка, Степнячка, Земка, сорт ярової пшениці Одеська 4, сорт ячменю Палладіум.

Метою статті є вивчення стану історико-наукового дослідження життя та діяльності видатної особистості – А.О. Сапегіна.

Результати дослідження. Одним із важливих джерел інформації про перші роки його наукової діяльності є часопис «Записки імператорського общества сельскаго хозяйства Южной России». Це періодичне видання було спеціальним друкованим органом Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, заснованого М.С. Воронцовим у 1828 році. Згідно статуту, «Імператорське товариство сільського господарства Південної Росії» було створено з метою всебічної підтримки сільського господарства в південних регіонах імперії та розвитку основних сільськогосподарських галузей, до яких було віднесено вирощування та селекцію існуючих сортів пшениці; розповсюдження та покращення різних порід великої рогатої худоби; вдосконалення та популяризацію вівчарства; вирощування винограду та пошук вигідних способів виноробства; насаджування та утримання шовковичних, плодкових дерев тощо. Передбачалося, що товариство буде займатися популяризацією серед населення південноукраїнських земель агрономічних знань і навиків. Підтвердженням факту важливості та своєчасності виникнення товариства є той факт, що за дорученням імператора воно мало отримувати щорічну державну допомогу в розмірі 5 тис. руб. [1].

У складі товариства налічувалося 340 діючих членів і 70 членів-кореспондентів. Воно організовувало виставки, преміювало найкращих сільських господарів, проводило досліди на своїй фермі, мало бібліотеку, видавало книжну продукцію, статті, монографії. Серед діячів Товариства було багато відомих і талановитих вчених, публіцистів, аграріїв. Почесними членами Товариства виступали швейцарський ботанік А. Декандоль (1836), німецький хімік Ю. Лібіх, вітчизняні вчені А.М. Бутлеров, А.І. Гросул-Толстой (1854), А.В. Клоссовський, А.О. Ковалевський, І.І. Мечников, І.І. Палімпсестов, Н.І. Пирогов (1856), І.А. Стебут [2].

З 1830 р. Товариство почало видавати спеціальний орган «Листки», що з 1841 р. отримав назву «Записки імператорського общества сельскаго хозяйства Южной России» і до 1878 р. виходив на російській і французькій мовах. У підготовці до видання брали участь відомі учені і громадські діячі. У журналі розміщувалися законоположення і урядові розпорядження по сільському господарству, журнали засідань і звіти товариства, доповіді комісій, надавалися короткі відомості про діяльність вітчизняних та іноземних сільськогосподарських товариств, дослідних станцій, з'їздів сільських господарів, земств, бібліографічні замітки про нові видання. Крім

цього був організований відділ питань і відповідей, публікувались оригінальні статті із сільського господарства та лісівництва, постійно давався огляд нових досліджень і відкриттів у всіх галузях сільськогосподарської науки як у Росії, так і за кордоном. Журнал відображав наукову і практичну діяльність товариства, в ньому публікувалися спеціальні посібники із садівництва, вирощування культури виноградної лози, вівчарства, влаштування водосховищ, травосіяння та інших питань.

Вперше ім'я А.О. Сапегіна з'являється у випусках «Записок імператорського общества сельскаго хозяйства Южной России» за 1912 рік. Зокрема зі шпальт цього видання стає відомим, що у 1912 році вченого було обрано дійсним членом Товариства. Так, зокрема, його загальне зібрання 30 грудня 1911 р. включило А.О. Сапегіна до організаційного лекційного комітету зі спеціальної підготовки осіб щодо питань гідротехніки і меліорації з метою «підвищення виробничих сил земельного і водного господарства» Південної Росії [3].

На засіданні Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії від 19 березня 1912 р. було прийнято рішення випустити окремим виданням у кількості 1000 екземплярів підготовлених А.О. Сапегіним витяг з праці німецького вченого професора Баура «Законоспадковості, як основа селекції сільськогосподарських рослин» [4]. В цьому ж місяці А.О. Сапегін представив на розгляд Товариства програму робіт Одеського дослідного поля з селекції пшениці і кукурудзи. Комітет по завідуванню дослідним полем звернувся до Загального зібрання Товариства з пропозицією щодо створення постійного і самостійного селекційного відділу при Одеському дослідному полі. В якості завідувача було запропоновано запросити приват-доцента Новоросійського університету, магістра ботаніки А.О. Сапегіна. Рада Товариства повністю підтримала міркування Комітету щодо завідування дослідним полем, аргументуючи тим, що особа А.О. Сапегіна підходила якнайкраще, адже він спеціально вивчав селекційну справу закордоном у зразкових дослідних установах.

З цього часу вчений є активним учасником діяльності Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, на засіданнях якого вирішувалися важливі науково-організаційні, культурно-просвітницькі, кадрові, фінансові та інші питання розвитку сільськогосподарської дослідної справи краю. Аналіз видань «Записок...» за наступні 1913-1917 роки показав, що вчений постійно приймав активну участь у роботі засідань Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, виступаючи з доповідями та звітами зокрема щодо роботи селекційного відділу дослідного поля з озимою та ярою пшеницею, методиці селекції пшениці тощо. Варто наголосити, що Імператорське товариство сільського господарства Південної Росії, як зазначав його активний член професор О.І. Набоких, було одним з перших в Росії, хто започаткував селекційну

справу на нових началах. І це сталося завдячуючи багато в чому саме А.О. Сапегіну.

Із сторінок «Записок...» стало також відомо, що А.О. Сапегін входив до лекційного комітету короткотермінових курсів для агрономічного персоналу південних губерній Новоросійського краю, які проводилися Товариством у продовж 1913-1917 рр. з «метою поповнення у агрономів відомостей, необхідних у їх практичній діяльності по наданню агрономічної допомоги населенню», читав лекції щодо методики селекції сільськогосподарських рослин [5].

У 1917 р., коли точилися жваві дискусії навколо питання здійснення аграрної реформи в країні, створювалися різноманітні організації для її реалізації, завданнями яких було проведення землевпорядних робіт, агрономічних заходів, визначення форм землеволодіння, встановлення продовольчих та трудових норм по районах, ролі кредиту і кооперативів у сільському господарстві, облік трудового населення і його освіта тощо, Товариство заснувало самостійну земельну комісію, членом якої було обрано А.О. Сапегіна. Вчений наполягав, щоб ця комісія вступила до московської Ліги аграрних реформ. Крім того, у цьому ж році його обрали представником Товариства у Міський Продовольчий Комітет [6].

Подальший аналіз історіографії засвідчує, що протягом 20-х років минулого століття ім'я А.О. Сапегіна у науковій періодиці зустрічається досить часто, що є свідченням активної участі вченого у розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. Нагальною проблемою для того часу було питання реорганізації сільськогосподарської галузі й управління сільськогосподарською наукою. Інформативним в цьому відношенні є випуск «Записок общества сельского хозяйства Южной Украины» № 1-4 за 1922 р., на сторінках якого опубліковано постанову Обласної наради з дослідної справи, що проходила з 3 по 7 грудня 1921 р. в Одесі. Метою зібрання стало утворення Одеського обласного управління з дослідної справи, у відання якого переходили галузеві дослідні установи Одеської і Причорноморської степової областей. Одним із ключових питань роботи Обласної наради було вивчення стану місцевої селекційної діяльності, з висвітленням якої виступив А.О. Сапегін. Саме на основі доповіді нарада визнала цілковиту успішність проведених наукових робіт Селекційної станції на чолі із А.О. Сапегіном, а також прийняла рішення щодо розширення кола селекційних рослин, збільшення числа спеціалістів станції, її розбудови, і головне – необхідності видання особливої постанови НКЗ про умови випуску насінневого матеріалу під ім'ям «Кооператорка» і «Земка» (автор А.О. Сапегін). Тоді ж було прийнято історично важливе рішення створити при станції відділ генетики з відповідним науковим персоналом [7]. .

У рубриці цього випуску журналу «Текущие известия» повідомляється про відкриття 22 січня 1922 р. Одеським товариством сільського

господарства курсів для теоретичної і практичної підготовки спеціалістів з насінневої справи вищої кваліфікації. Наукові основи і методику сортоведення на курсах читав А.О. Сапегін [8].

Крім того, це ж видання повідомляє про заснування Одеським Губернським земельним відділом на початку 1922 р. щомісячного науково-практичного сільськогосподарського журналу «Степне хозяйство», головним редактором якого обрано професора А.О. Сапегіна. У першому номері новоствореного друкованого органу вчений опублікував статтю за назвою «Два нових сорти озимої пшениці для степової України» [9].

Науково-організаційні проблеми розвитку галузевої науки у 1920-ті роки висвітлювалися на шпальтах журналу Бюро Всеукраїнських з'їздів з сільськогосподарської дослідної справи «Сельско-хозяйственное опытное дело», з якого дізнаємося про те, що професор А.О. Сапегін був членом правління Одеського обласного управління дослідною справою (рік утворення управління - 1921) [10], активно виступав на різного роду зібраннях, як то Нарада уповноважених дослідних установ України (22-27 червня 1924 р.) [11], Всеукраїнська нарада з дослідної справи (23-27 лютого 1925 р.), де вченого обрали до складу Ради з дослідної справи [12].

Серед робіт історіографічного характеру значним внеском у розкриття наукових здобутків А.О. Сапегіна стали публікації одного з найзмістовніших й авторитетних періодичних видань 1920-1930 рр., що було друкованим органом спочатку Сільськогосподарського наукового комітету України – «Вісник сільсько-господарської науки», а з реорганізацією комітету у Науково-консультаційну раду НКЗС України – «Вісник сільсько-господарської науки та дослідної справи».

Заслугують на увагу опубліковані у часописі узагальнюючі роботи Д.В. Домрачова «Сільсько-господарська дослідна справа на Україні» [13], Б. Паншина «Радянська сільсько-господарська наука за десять років» [14], Ю. Тушкана «До питання про підвищення врожайності» [15] та інші. В них автори підкреслюють значимість наукових праць А.О. Сапегіна. Зокрема Д.В. Домрачов відзначає дуже важливі дослідження вченого на тему «Закон урожаїв», в яких він наводить математичні формули щодо залежності урожаю «від гущини посіву та тривного оточення». Також пише, що на Одеській крайовій сільськогосподарській дослідній станції під керівництвом її директора А.О. Сапегіна було виведено нові стійкі й врожайні сорти озимої та ярої пшениці і ячменю, найкращі з них – сорт озимої пшениці «Кооператорка» № 0194, який визнано стандартом для степової смуги. Крім нього сорти «Степнячка» № 0496 та «Земка» № 0158 також були високоврожайними та давали зерно високої природи.

Аналізуючи розвиток радянської сільськогосподарської науки за десять років, Б. Паншин серед теоретичних досліджень, що здійснювалися на сільськогосподарських дослідних станціях, і були значимими для «широких

узагальнень в галузі чистого й прикладного природознавства» виділяє роботи А.О. Сапегіна по міжвидовому схрещуванню пшениць, з вивчення зв'язку між каріотипом і господарськими якостями пшениці, які він проводив на Одеській крайовій сільськогосподарській дослідній станції. Однак, автор статті підкреслює, що подібні дослідження чисто наукової значимості не можуть вважатись характерними для більшості дослідних станцій країни, що за свою мету ставлять «скромніші задачі – обслуговувати район агротехнічно, і що в своїх роботах користуються в більшості вже готовими методами і схемами чистого й прикладного природознавства».

Вочевидь, масштаб і значення теоретичної роботи А.О. Сапегіна для розв'язання проблеми генезису пшениці і міжвидових схрещувань стали однією з причин того, що він став єдиним представником від України на Всесвітньому генетичному конгресі 1928 р. в Берліні [16], а також увійшов до організаційного комітету Всесоюзного генетичного з'їзду 1929 р. у Ленінграді та приймав активну участь у форумі. [17]

У 1929 р. в агрономічному Бюлетені Одеської крайової сільськогосподарської дослідної станції «Степовий дослідник» з нагоди обрання А.О. Сапегіна академіком Всеукраїнської академії наук вийшла змістовна стаття про вченого, підготовлена Українським генетико-селекційним інститутом, який був створений зусиллями А.О. Сапегіна і очолений ним. Публікація є у певному сенсі унікальною щодо вмісту інформації про вченого, адже написана за життя вченого і могла бути уточнена ним особисто.

Важливим історіографічним джерелом вивчення постаті А.О. Сапегіна, зокрема періоду його життєдіяльності в РРФСР, являється щомісячний науково-виробничий журнал «Селекция и семеноводство» - друкований орган Наркомзему СРСР, Наркомрадгоспів, ВАСГНІЛ і Наркомхарчопрому. Окрім опублікованих статей вченого та посилань на його праці інших науковців [18], часопис містить важливі факти про виступ академіка А.О. Сапегіна на IV сесії ВАСГНІЛ, що відбулася в кінці грудня 1936 р.

Це був небезпечний час для вчених, коли розходження з питань селекції та генетики між представниками двох напрямів у радянській науці – класичної генетики і «мічуринської біології» (прибічником якої був Т.Д. Лисенко) ставало все гострішим. Саме тоді А.О. Сапегін виступає із засудженням поглядів академіка Лисенка щодо «перedelки» природи рослин шляхом зовнішніх впливів. Вчений зокрема вважав, що таку трактовку питання, як у Т.Д. Лисенка, відповідно до якої рослина переробляє свою природу «целесообразно, приспособленчески» можна розуміти тільки як ламаркізм. Як видно зі сторінок журналу, свій виступ на сесії А.О. Сапегін закінчив вказівкою на те, що потрібно не взаємне заперечення противників, але синтез позитивних даних обох сторін щодо спадкоємної основи живих істот [19].

Ім'я академіка А.О. Сапегіна було внесено до радянських енциклопедій: у 1955 році – до 2-го видання «Большой советской энциклопедии», у 1959 р. – до видання «Биографический словарь деятелей естествознания и техники» [20]. Пізніше матеріал про вченого було вміщено у національних виданнях: 1969 р. – у книзі «Бібліографія вчених Української РСР», 1983 р. – в «Українській радянській енциклопедії» [21].

Водночас, ім'я вченого згадується практично у всіх випусках наукових праць Всесоюзного селекційно-генетичного інституту, і це зрозуміло, адже А.О. Сапегін був його засновником, з цією установою пов'язані найпродуктивніші роки його життєдіяльності. Особливо слід відмітити ювілейні видання з нагоди 50-річчя інституту, що вийшли друком у 1962 р. [22].

Поступ історичного розвитку сільськогосподарської науки та освіти в Україні комплексно висвітлив Н.І. Пшеничний. Основну увагу він зосередив на організації та становленні науково-дослідних установ і внеску в дослідну справу видатних українських учених. Однак, вміщена у статті інформація щодо А.О. Сапегіна, як і про інших вчених, досить лаконічна й обмежується тільки переліком введених ним сортів: озимої пшениці – Кооператорка, Земка, Степнячка, ярої пшениці – Одеська 4, ячменю – № 32. [23].

Необхідно окремо зупинитися на наукових статтях, підготовлених до 90-річчя та 100-річчя від народження А.О. Сапегіна і розміщених у наукових журналах [24].

У фундаментальному 4-х томному виданні «Генетика і селекція в Україні на межі тисячоліть» (вийшло друком у 2001 році), яке містить праці великого колективу авторів, членів Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М.І. Вавилова, і охоплює широке коло питань сучасної генетики і селекції, ім'я академіка АН УРСР А.О. Сапегіна згадується неодноразово [25].

Висновки. Таким чином, вивчення стану історико-наукового дослідження життя та діяльності А.О. Сапегіна показало, що ця проблема не була залишена поза увагою як у радянські часи, так і в сучасні. Але цілісного наукового опрацювання даного питання не було здійснено, тому воно потребує подальшої глибокої, узагальнюючої історико-наукової обробки.

Список літератури: 1. *Общество* сельского хозяйства Южной России, в Одессе // Журнал Министерства внутренних дел. – 1829. – Кн.2. – С. 426-428. 2. *Пономарев В.* Агрономическая наука Бессарабии в 1812-1917 гг. / В.П. Пономарев. – Кишинев: Штиинца, 1981. - С. 5. 3. *Записки* императорского общества сельского хозяйства Южной России. – Одесса, 1912. - № 3-47. – С. VIII-XIV. 4. *Записки* императорского общества сельского хозяйства Южной России. – Одесса, 1912. - № 10-11. – С. IX. 5. *Записки* императорского общества сельского хозяйства Южной России. – Одесса, 1913. – № 1-2. – С. 58-63. 6. *Записки* императорского общества сельского хозяйства Южной России. – Одесса, 1917. – Vol. 87 – С. 55-61. 7. *Записки* общества сельского хозяйства Южной Украины. – Одесса, 1922. – № 1-4. – С. 62-73. 8. *Записки* общества сельского хозяйства Южной Украины. – Одесса, 1922. – № 1-4. – С. 74. 9. *Записки* общества сельского хозяйства Южной Украины. – Одесса, 1922. – № 1-4. – С. 81. 10. *Сельско-*

хозяйственное опытное дело. – X., 1922. – № 1. – С. 108. **11.** *Сельско-хозяйственное* опытное дело. – X., 1924. – № 5. – С. 175. **12.** *Сельско-хозяйственное* опытное дело. – X., 1925. – № 1 (7). – С. 188. **13.** *Вісник* сільсько-господарської науки. – X., 1927. – № 2-3. – С. 132-149. **14.** *Вісник* сільсько-господарської науки та дослідної справи. – X., 1928. – № 1-3. – С. 15-28. **15.** *Вісник* сільсько-господарської науки та дослідної справи. – X., 1928. – № 5. – С. 130-135. **16.** *Клодницький* Інтернаціональний конгрес з генетики в Берліні // *Вісник* сільсько-господарської науки та дослідної справи. – X., 1928. – № 1-3. – С. 137-140. **17.** *Труды* Всесоюзного съезда по генетике, селекции, семеноводству и племенному животноводству в Ленинграде 10-16 января 1929 г. – Л., 1930. – Т. 1. – С. 6-7. **18.** *Гешеле* Э.Э. Метод самобраковки селекционного материала от генотипов, восприимчивых к болезням // *Селекция и семеноводство*. – М., 19367. – № 7. – С. 38-42. **19.** *IV сессия* ВАСХНИЛ // *Селекция и семеноводство*. – М., 1937. – № 2. – С. 37. **20.** *Сапегин* Андрей Афанасьевич // *Большая советская энциклопедия*. – Изд. 2-е. – М., 1955. – Т. 38. – С. 87., Сапегин Андрей Афанасьевич // *Биографический словарь* деятелей естествознания и техники. – М., 1959. – Т. 2. – С. 199. **21.** *Андрій* Опанасович Сапегін // *Бібліографія* вчених Української РСР. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 43, Сапегін Андрій Опанасович // *Українська радянська енциклопедія*. – Вид. 2-ге. – К., 1983. – Т. 9. – С. 336. Сапегін Андрей Афанасьевич // *Украинская советская энциклопедия*. – К., 1983. – Т. 9. – С. 464. **22.** *Мусуйко А.С.* Пятьдесят лет // *Науч. тр. Юбилейный выпуск, посвященный 50-летию института / Всесоюзный селекционно-генетический ин-т им. Т.Д. Лысенко* – Одесса, 1962. – С. 5., *Науч. тр. / Всесоюзный селекционно-генетический ин-т им. Т.Д. Лысенко* – М., 1949. – С. 25, Всесоюзный ордена Трудового Красного Знамени селекционно-генетический ин-т им. Т.Д. Лысенко (1912-1962) – Одесса, 1962. – С. 10, Всесоюзный ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени селекционно-генетический ин-т им. Т.Д. Лысенко. – Одесса, 1968. – С. 1. **23.** *Пишеничний Н.І.* До історії розвитку сільськогосподарської науки і дослідної справи на Україні // *Вісн. с.-г. науки*. – 1972. – № 12. – С. 38-46. **24.** *Шкварников П.К.* Андрей Афанасьевич Сапегин – выдающийся советский генетик и селекционер (1883-1946 гг.) / П.К. Шкварников // *Цитология и генетика*. – 1973. – Т. VII. № 6. – С. 483-490; Дубінін М.П. Внесок аказеміка А.О. Сапегіна у генетику і цитологію / М.П. Дубінін // *Український ботанічний журнал*. – 1974. – Т. XXXI. – № 2. – С. 148-154; Шкварников П.К. А.А. Сапегин (1883-1946 гг.) / П.К. Шкварников // *Цитология и генетика*. – 1983. – Т. 17. № 5. – С. 71-73; Андрій Панасович Сапегін (до 100-річчя з дня народження) // *Український ботанічний журнал*. – 1984. – Т. 41. – № 2. – С. 89-93. **25.** *Генетика* і селекція в Україні на межі тисячоліть: У 4 т. / Редкол.: В.В. Моргун (гол. ред.) та ін. – К.: Логос, 2001. – Т.2. – С. 18-20.

Bibliography (transliterated): 1. Obschestvo selskogo hozyaystva Yuzhnoy Rossii, v Odesse // *Zhurnal Ministerstva vnutrennih del.* – 1829. – Kn.2. – S. 426-428. **2.** Ponomarev V. *Agronomicheskaya nauka Bessarabii v 1812-1917 gg.* / V.P. Ponomarev. – Kishinev: Shtiintsa, 1981. С. 5. **3.** *Zapiski imperatorskogo obschestva selskago hozyaystva Yuzhnoy Rossii.* – Odessa, 1912. – No 3-47. – S. VIII-НIV. **4.** *Zapiski imperatorskogo obschestva selskago hozyaystva Yuzhnoy Rossii.* – Odessa, 1912. – No 10-11. – S. IH. **5.** *Zapiski imperatorskago obschestva selskago hozyaystva Yuzhnoy Rossii.* – Odessa, 1913. – No 1-2. – S. 58-63. **6.** *Zapiski imperatorskago obschestva selskago hozyaystva Yuzhnoy Rossii.* – Odessa, 1917. – Vol. 87 – S. 55-61. **7.** *Zapiski obschestva selskago hozyaystva Yuzhnoy Ukrainyi.* – Odessa, 1922. – No 1-4. – S. 62-73. **8.** *Zapiski obschestva selskago hozyaystva Yuzhnoy Ukrainyi.* – Odessa, 1922. – No 1-4. – S. 74. **9.** *Zapiski obschestva selskago hozyaystva Yuzhnoy Ukrainyi.* – Odessa, 1922. – No 1-4. – S. 81. **10.** *Selsko-hozyaystvennoe opyitnoe delo.* – H., 1922. – No 1. – S. 108. **11.** *Selsko-hozyaystvennoe opyitnoe delo.* – H., 1924. – No 5. – S. 175. **12.** *Selsko-hozyaystvennoe opyitnoe delo.* – H., 1925. – No 1 (7). – S. 188. **13.** *Visnyk sil'sko-hospodars'koyi nauky.* – Kh., 1927. – No 2-3. – S. 132-149. **14.** *Visnyk sil'sko-hospodars'koyi nauky ta doslidnoyi spravy.* – Kh., 1928. – No 1-3. – S. 15-28. **15.** *Visnyk sil'sko-hospodars'koyi nauky ta doslidnoyi spravy.* – Kh., 1928. – No 5. – S. 130-135. **16.** *Klodnyts'kyy Internatsional'nyy konhres z henetyky v Berlini* // *Visnyk sil'sko-hospodars'koyi nauky ta doslidnoyi spravy.* – Kh., 1928. – No 1-3. – S. 137-140. **17.** *Trudyi Vsesoyuznogo s'ezda po genetike, seleksii, semenovodstvu i plemennomu zhivotnovodstvu v Leningrade 10-16 yanvarya 1929 g.* – L., 1930. – Т. 1. – С. 6-7. **18.** *Geshele E.E.*

Metod samobrakovki selektsionnogo materiala ot genotipov, vospriimchiviyh k boleznyam // Seleksiya i semenovodstvo. – M., 19367. – No 7. – S. 38-42. **19.** IV sessiya VASHNIL // Seleksiya i semenovodstvo. – M., 1937. – No 2. – S. 37. **20.** Sapegin Andrey Afanasevich // Bolshaya sovetskaya entsiklopediya. – Izd. 2-e. – M., 1955. – T. 38. – S. 87., Sapegin Andrey Afanasevich // Biograficheskiy slovar deyateley estestvoznaniya i tehniki. – M., 1959. – T. 2. – S. 199. **21.** Andriy Opanasovych Sapyehin // Bibliografiya vchenykh Ukrayins'koyi RSR. – K.: Naukova dumka, 1969. – S. 43, Sapyehin Andriy Opanasovych // Ukrayins'ka radyans'ka entsyklopediya. – Vyd. 2-he. – K., 1983. – T. 9. – S. 336. Sapegin Andrey Afanasevich // Ukrainskaya sovetskaya entsiklopediya. – K., 1983. – T. 9. – S. 464. **22.** Musiyko A.S. Pyatdesyat let // Nauch. tr. Yubileyniy vyipusk, posvyaschennyiy 50-letiyu instituta / Vsesoyuznyiy selektsionno-geneticheskiy in-t im. T.D. Lyisenko – Odessa, 1962. – S. 5., Nauch. tr. / Vsesoyuznyiy selektsionno-geneticheskiy in-t im. T.D. Lyisenko – M., 1949. – S. 25, Vsesoyuznyiy ordena Trudovogo Krasnogo Znameni selektsionno-geneticheskiy in-t im. T.D. Lyisenko (1912-1962) – Odessa, 1962. – S. 10, Vsesoyuznyiy ordena Lenina i ordena Trudovogo Krasnogo Znameni selektsionno-geneticheskiy in-t im. T.D. Lyisenko. – Odessa, 1968. – S. 1. **23.** Pshenychnyy N.I. Do istoriyi rozvytku sil's'kohospodars'koyi nauky i doslidnoyi spravy na Ukrayini // Visn. s.-h. nauky. – 1972. No 12. – S. 38-46. **24.** Shkvarnikov P.K. Andrey Afanasevich Sapegin – vyidayuschiysovetskyy genetik i selektsioner (1883-1946 gg.) / P.K. Shkvarnikov // Tsitologiya i genetika. – 1973. – T. VII. No 6. – S. 483-490; Dubinin M.P. Vnesok akazemika A.O. Sapehina u henetyku i tsytolohiyu / M.P. Dubinin // Ukrayins'kyy botanichnyy zhurnal. – 1974. – T. XXXI. - No 2. – S. 148-154; Shkvarnikov P.K. A.A. Sapegin (1883-1946 gg.) / P.K. Shkvarnikov // Tsitologiya i genetika. – 1983. – T. 17. No 5. – S. 71-73; Andriy Panasovych Sapyehin (do 100-richchya z dnya narodzhennya) // Ukrayins'kyy botanichnyy zhurnal. – 1984. – T. 41. - No 2. – S. 89-93. **25.** Henetyka i seleksiya v Ukrayini na mezhi tysyacholit': U 4 t. / Redkol.: V.V. Morhun (hol. red.) ta in. – K.: Lohos, 2001. – T.2. – S. 18-20.

Hadziyana (received) 23.11.2014